

Lorestan University

A Comparative Study of the Legal System and Budgetary Policies of Iran and Norway in the Exploitation of Oil Revenues

Amir Nezam Barati

Assistant Professor of Law, Department of Law, Imam Khomeini Maritime Science University, Mazandaran, Iran Email: nezambarati@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 31 October 2025

Received in revised form 23

January 2026 Accepted 21

February 2026 Available

online 21 March 2026

Keywords:

Oil Revenue, Budgeting, Sovereign Wealth Fund, Iran, Norway, Economic Law

ABSTRACT

Objective: The main objective of this research is to conduct a comparative analysis of the legal system and budgetary policies of Iran and Norway in the exploitation of oil resources. This study seeks to demonstrate how different legal frameworks in managing oil revenues can lead to different outcomes in terms of fiscal transparency, inflation control, and the achievement of intergenerational sustainable development. Furthermore, this research aims to identify the strengths and weaknesses of Iran's oil-based budgeting system in comparison to Norway and to propose solutions for reducing the country's budgetary dependence on oil.

Research Method: The present research is descriptive-analytical in nature and applied in terms of purpose. The data collection method is based on documentary, library, and reliable statistical sources, including reports from the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, Iran's development plan laws, annual budget laws, and official reports of Norway's sovereign wealth fund. The time frame of the study covers the years 2008 to 2025. The collected data have been analyzed using content analysis and systematic comparison (qualitative comparative analysis), and indicators such as budget transparency, the degree of dependence on oil revenues, the efficiency of development funds, and economic fluctuations in the two countries have been compared..

Findings: The findings of the research indicate that Norway, by adopting prudent fiscal policies and institutionalizing transparency, has been able to transform oil revenues into productive and sustainable capital. The establishment of Norway's sovereign wealth fund in the 1990s, the separation of oil revenues from the government's current budget, and the enactment of anti-inflationary laws have prevented the Norwegian economy from suffering from Dutch disease, while enabling it to enjoy some of the world's highest indicators of welfare and fiscal stability. In contrast, the findings related to Iran reveal a severe dependence of the public budget on oil revenues (averaging over 30% of budget resources during the study period) as well as significant seasonal and annual fluctuations in revenue realization..

Conclusion: The results of the research show that the mere existence of oil revenues cannot guarantee sustainable development; rather, the type of legal system and the quality of budgetary policies are the main determining factors. To reduce the vulnerability of Iran's economy to oil shocks and to achieve intergenerational justice, structural reform of oil laws and budgeting is inevitable.

Cite this article: Barati, Amir Nezam, (2026). A Comparative Study of the Legal System and Budgetary Policies of Iran and Norway in the Exploitation of Oil Revenues. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (9), 1-17 [https://doi.org/ 10.22034/api.2026.2078179.1561](https://doi.org/10.22034/api.2026.2078179.1561)

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

DOI: [https://doi.org/ 10.22034/api.2026.2078179.1561](https://doi.org/10.22034/api.2026.2078179.1561)

Publisher: Lorestan University.

Introduction

The primary aim of this research is to conduct a comparative analysis of the legal framework and budgetary policies of Iran and Norway regarding the exploitation of oil resources. Oil revenues have historically played a crucial role in shaping the economic structure and fiscal policies of resource-rich countries. However, the extent to which these revenues contribute to sustainable development, fiscal transparency, and intergenerational justice depends largely on the institutional and legal arrangements governing their management. This study seeks to demonstrate how different legal regulations in managing oil revenues can lead to divergent outcomes in terms of fiscal transparency, inflation control, and the realization of long-term, intergenerational sustainable development. Furthermore, this research endeavors to identify the strengths and weaknesses of Iran's oil-based budgeting system in comparison with Norway's model. By drawing lessons from the Norwegian experience, the study aims to propose actionable solutions for reducing Iran's structural dependence on oil revenues and enhancing the resilience and accountability of its fiscal system.

Method

The present research is descriptive-analytical in nature and applied in terms of purpose. The data collection method is based on documentary, library, and reliable statistical sources, including reports from the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, Iran's development plan laws, annual budget laws, and official reports of Norway's Government Pension Fund Global (commonly known as the sovereign wealth fund). The time frame of the study spans the years 2008 to 2025. The collected data have been analyzed using content analysis and systematic comparison (qualitative comparative analysis). Key indicators such as budget transparency, the degree of dependence on oil revenues, the efficiency of development funds, and economic fluctuations in the two countries have been systematically compared.

Results

The findings of the research indicate that Norway, through the adoption of prudent fiscal policies and the institutionalization of transparency, has successfully transformed oil revenues into productive and sustainable capital. The establishment of Norway's sovereign wealth fund in the 1990s, the strict separation of oil revenues from the government's current budget, and the enactment of anti-inflationary laws have not only protected the Norwegian economy from Dutch disease but have also enabled it to achieve some of the highest global standards of welfare and fiscal stability. In contrast, the findings related to Iran reveal a severe and persistent dependence of the public budget on oil revenues—averaging over 30 percent of budget resources during the study period—along with significant seasonal and annual fluctuations in revenue realization. Weak supervisory mechanisms, a lack of medium-term strategies, and insufficient transparency in budget execution have further exacerbated fiscal instability in Iran.

Conclusion

The results of the research demonstrate that the mere existence of oil revenues does not guarantee sustainable development; rather, the nature of the legal system and the quality of budgetary policies are the main determining factors. To reduce the vulnerability of Iran's economy to oil price shocks and to achieve intergenerational justice, structural reform of oil laws and budgeting processes is inevitable. Specific recommendations include: reforming the

legal status of the National Development Fund to ensure its operational independence, mandating the separation of oil revenues from current government expenditures, enacting a comprehensive budget transparency law, and formulating a medium-term strategy to gradually reduce oil dependence while strengthening sustainable tax revenues.

Author Contributions

The author contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

Thanks and appreciation have not been expressed.

Ethical Considerations

The author avoided data fabrication, falsification, and plagiarism, and any form of misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declare no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process

This declaration does not apply to the use of basic tools for checking grammar, spelling, references, etc.

مطالعه تطبیقی نظام حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای ایران و نروژ در بهره‌برداری از درآمد نفت

امیر نظام براتی

استادیار حقوق دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره)، مازندران، ایران رایانامه: nezambarati@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی،</p> <p>تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: درآمد نفت، بودجه‌ریزی، صندوق ثروت ملی، ایران، نروژ، حقوق اقتصادی</p>	<p>هدف: هدف اصلی این پژوهش، تحلیل تطبیقی نظام حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای دو کشور ایران و نروژ در بهره‌برداری از منابع نفتی است. این مطالعه می‌کوشد تا نشان دهد که چگونه تنظیمات حقوقی متفاوت در مدیریت درآمدهای نفتی می‌تواند به نتایج متفاوتی در حوزه شفافیت مالی، کنترل تورم، و دستیابی به توسعه پایدار بین‌نسلی منجر شود. همچنین، این پژوهش در پی شناسایی نقاط ضعف و قوت نظام بودجه‌ریزی نفتی ایران در مقایسه با نروژ و ارائه راهکارهایی برای کاهش وابستگی بودجه کشور به نفت است.</p> <p>روش پژوهش: پژوهش حاضر از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است. روش گردآوری داده‌ها مبتنی بر منابع اسنادی، کتابخانه‌ای و آماری معتبر شامل گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی، قوانین برنامه توسعه ایران، قوانین بودجه سالانه، و گزارش‌های رسمی صندوق ثروت ملی نروژ است. بازه زمانی مطالعه، سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۵ (۱۳۸۶ تا ۱۴۰۳) را دربرمی‌گیرد. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از روش تحلیل محتوا و مقایسه نظام‌مند (تحلیل تطبیقی کیفی) مورد بررسی قرار گرفته و شاخص‌هایی نظیر شفافیت بودجه، میزان وابستگی به درآمدهای نفتی، کارایی صندوق‌های توسعه‌ای، و نوسانات اقتصادی دو کشور با یکدیگر مقایسه شده است.</p> <p>یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نروژ با اتخاذ سیاست‌های مالی محتاطانه و نهادینه‌سازی شفافیت، توانسته است درآمدهای نفتی را به سرمایه‌ای مولد و پایدار تبدیل کند. تأسیس صندوق ثروت ملی نروژ در دهه ۱۹۹۰، تفکیک درآمدهای نفتی از بودجه جاری دولت، و تصویب قوانین ضدتورمی باعث شده است که اقتصاد نروژ نه تنها دچار بیماری هلندی نشود، بلکه از بالاترین شاخص‌های رفاه و پایداری مالی در جهان برخوردار گردد. در مقابل، یافته‌های مربوط به ایران بیانگر وابستگی شدید بودجه عمومی کشور به درآمدهای نفتی (به‌طور میانگین بیش از ۳۰ درصد منابع بودجه در بازه مورد مطالعه) و نوسانات فصلی و سالانه شدید در تحقق درآمدها است.</p> <p>نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که صرف وجود درآمدهای نفتی نمی‌تواند تضمین‌کننده توسعه پایدار باشد، بلکه نوع نظام حقوقی و کیفیت سیاست‌های بودجه‌ای تعیین‌کننده اصلی است. برای کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد ایران در برابر تکانه‌های نفتی و تحقق عدالت بین‌نسلی، اصلاح ساختاری قوانین نفتی و بودجه‌ریزی امری اجتناب‌ناپذیر است.</p>

استناد: براتی، امیر نظام. (۱۴۰۵). مطالعه تطبیقی نظام حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای ایران و نروژ در بهره‌برداری از درآمد نفت. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۹) ۵، ۱-۱۷.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2078179.1561>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2078179.1561>

نویسنده. ©

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

صنعت نفت به‌عنوان یکی از محورهای اصلی تأمین بودجه دولتی و محرک رشد اقتصادی در کشورهای دارای منابع هیدروکربنی، جایگاهی ویژه دارد (Yergin, 2020, p.45). در ایران، درآمد نفت تقریباً بیش از ۳۰٪ از منابع بودجه عمومی دولت را تشکیل می‌دهد و اقتصاد کشور تا حد زیادی به آن وابسته است (Shahbaz & Lean, 2019, p.112). این وابستگی عمیق، کشور را در برابر نوسانات درآمدی نفت آسیب‌پذیر کرده است؛ کاهش قیمت نفت یا کاهش صادرات، می‌تواند به کاهش شدید منابع بودجه‌ای و مشکلات مالی منجر شود (Farzanegan, 2011, p.1056).

در ایران، طی یک سده گذشته، درآمد نفت هم به‌مثابه نعمت و هم به‌مثابه نفرین عمل کرده است؛ اگرچه تولید نفت از اوایل قرن بیستم آغاز شد، اما اهمیت آن در اقتصاد ایران تا دهه ۱۹۶۰ روندی صعودی گرفت و سپس همراه با نوسانات شدید قیمت و اختلالات سیاسی و نظامی، وابستگی مالی کشور به نفت را تشدید کرد (Mohaddes, 2013, p.3). این شرایط نشان‌دهنده آن است که صرف وجود منابع هیدروکربنی کافی نیست، بلکه کیفیت نهادها و سیاست‌ها در بهره‌برداری از این منابع نیز نقش تعیین‌کننده‌ای دارد (Mohaddes, 2013, p.7). در مقابل، کشور نروژ با وجود اینکه یکی از صادرکنندگان بزرگ نفت و گاز به شمار می‌رود، توانسته با طراحی سازوکارهای حقوقی و بودجه‌ای مبتکرانه، از درآمد نفت به‌صورت پایدار بهره‌برداری کند (Polus, 2017, p.102). یکی از ابزارهای کلیدی نروژ، Government Pension Fund Global است که با هدف بازنشستگی و تضمین نسل‌های آتی تشکیل شده و بخشی از درآمد نفت را ذخیره می‌کند و سیاست بودجه‌ای کشور را از نوسانات ناشی از نفت جدا می‌سازد (IMF, 2007, p.209). قانون «۳٪» نیز یکی از مقررات بودجه‌ای نروژ است که حداکثر ۳٪ از ارزش صندوق می‌تواند در بودجه سالانه مصرف شود تا از اثرات مخرب «بیماری هلندی» جلوگیری شود (Budgetary rule, 2017, p.1). این سطح از انضباط مالی، یکی از نکات کلیدی موفقیت نروژ در مدیریت درآمد نفت است.

این تقابل میان ایران و نروژ از حیث مدیریت حقوقی و بودجه‌ای، موضوعی است که به‌طور جدی نیازمند تحلیل تطبیقی است. ایران با برخورداری از منابع نفتی غنی اما ساختار حقوقی و نهادهای کمتر مقاوم در برابر نوسانات مواجه است، در حالی که نروژ با ساختارهای نهادی قدرتمند، توانسته است درآمد نفت را تبدیل به سرمایه‌ای برای آینده کند. بنابراین، هدف این تحقیق بررسی تطبیقی «نظام حقوقی» و «سیاست‌های بودجه‌ای» بهره‌برداری از درآمد نفت در ایران و نروژ است؛ و پرسش‌های کلیدی این هستند: تفاوت‌ها و شباهت‌های قوانین نفت و مقررات بودجه‌ای در ایران و نروژ چیست؟ سیاست‌های بودجه‌ای دو کشور چگونه درآمد نفت را مدیریت می‌کنند؟ و نهایتاً، تجربه نروژ چه درس‌هایی برای بهبود مدیریت درآمد نفت در ایران می‌تواند ارائه دهد؟

ضرورت این پژوهش از دو جنبه است. نخست، از بعد عملی، مدل نروژ می‌تواند به‌عنوان یک الگوی راهنما برای اصلاح قوانین نفتی و سیاست‌های بودجه‌ای ایران مورد استفاده قرار گیرد و امکان ایجاد سازوکارهایی را فراهم کند که وابستگی بودجه به نفت کاهش یابد و نوسانات درآمدی کمتر تأثیرگذار شوند (Mirjalili & Karimzadeh, 2021, p.5). دوم، از بعد نظری – علمی، مطالعه تطبیقی چارچوب‌های حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای نشان می‌دهد تا چه اندازه نهادها و سیاست‌ها می‌توانند منابع طبیعی را از «نفرین منابع» به «برکت منابع» تبدیل نمایند (Ross, 2015, p.203).

روش‌شناسی این پژوهش از نوع توصیفی – تحلیلی و تطبیقی است. منابع تحقیق شامل قوانین ملی ایران و نروژ، بودجه‌های سنواتی، مقالات علمی، گزارش‌های بین‌المللی و داده‌های اقتصادی مرتبط هستند. داده‌ها به‌صورت تحلیلی و مقایسه‌ای بررسی شده‌اند تا نقاط قوت و ضعف نظام حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای دو کشور شناسایی گردند.

در این مقاله در ابتدا مقدمه، سپس مبانی نظری و ادبیات موضوع بررسی می‌شود؛ پس از آن نظام حقوقی بهره‌برداری از درآمد نفت در ایران تشریح می‌گردد، سپس نظام حقوقی بهره‌برداری از درآمد نفت در نروژ معرفی می‌شود، در ادامه تحلیل تطبیقی و در پایان نتیجه‌گیری همراه با توصیه‌های حقوقی و سیاستی ارائه خواهد شد.

مبانی نظری و ادبیات موضوع

اهمیت و جایگاه درآمد نفت در اقتصاد کشورها

صنعت نفت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع درآمدی دولت‌ها و محرک رشد اقتصادی در کشورهای دارای منابع هیدروکربنی، نقش کلیدی دارد (Yergin, 2020, p.45). منابع نفتی نه تنها بر بودجه دولت تأثیر می‌گذارند، بلکه اثرات اجتماعی، سیاسی و محیط‌زیستی نیز دارند (Auty, 2001, p.7). بهره‌برداری بهینه از این منابع مستلزم وجود سیاست‌های اقتصادی کارآمد و چارچوب‌های حقوقی مناسب است تا درآمدهای نفتی به جای ایجاد وابستگی و نوسانات، موجب توسعه پایدار شوند. در کشورهایی مانند ایران، وابستگی شدید به درآمد نفت باعث شده است که بودجه عمومی و بسیاری از پروژه‌های توسعه‌ای با نوسانات قیمت نفت هماهنگ باشند. این وابستگی، در طول زمان موجب شده که اقتصاد کشور نسبت به شوک‌های خارجی و تغییرات بازارهای جهانی حساس باشد (Farzanegan, 2011, p.1062). بنابراین مدیریت درآمد نفت نه تنها مسئله‌ای اقتصادی، بلکه یک چالش حقوقی و سیاستی نیز محسوب می‌شود. در مقابل، کشورهایی مانند نروژ با وجود وابستگی به منابع نفتی، توانسته‌اند با طراحی نهادها و سیاست‌های پایدار، اثرات منفی وابستگی به نفت را کاهش دهند و درآمد نفت را به یک منبع توسعه‌ای و سرمایه‌ای برای نسل‌های آینده تبدیل کنند (Olsen, 2022, p.80). این موفقیت نشان‌دهنده اهمیت ساختارهای نهادی و سیاست‌های اقتصادی و حقوقی است که درآمد نفت را مدیریت می‌کنند.

به طور کلی، اهمیت درآمد نفت در اقتصاد کشورها را می‌توان از سه بعد بررسی کرد: اول، اثر مستقیم بر بودجه و تأمین منابع مالی دولت؛ دوم، اثرات اقتصادی و اجتماعی بر جامعه و بازار کار؛ و سوم، اثرات سیاسی و نهادین که می‌تواند بر شفافیت و کیفیت مدیریت درآمد نفت تأثیرگذار باشد (Ross, 2015, p.45). بنابراین هر گونه مطالعه تطبیقی نیازمند توجه به این سه بعد است.

نظریه نفرین منابع و مدیریت پایدار

نظریه «نفرین منابع»^۱ نشان می‌دهد که کشورهای دارای منابع طبیعی زیاد و نهادهای ضعیف، با مشکلاتی مانند فساد، نوسانات اقتصادی و توسعه ناکافی مواجه می‌شوند (Humphreys, Sachs, & Stiglitz, 2007, p.12). این نظریه به ویژه برای کشورهای در حال توسعه که هنوز چارچوب‌های قانونی و نهادهای اجرایی قوی ندارند، بسیار کاربردی است. درآمد نفت می‌تواند باعث وابستگی شدید بودجه، کاهش انگیزه برای توسعه بخش‌های غیرنفتی و حتی افزایش فساد شود. در مقابل، نظریه «مدیریت پایدار منابع طبیعی»^۲ بر اهمیت نهادهای قدرتمند، شفافیت و سیاست‌های بودجه‌ای بلندمدت تأکید دارد (Mehlum, Moene, & Torvik, 2006, p.154). این رویکرد نشان می‌دهد که درآمد نفت در صورت مدیریت مناسب، می‌تواند به سرمایه‌ای برای توسعه، افزایش رفاه اجتماعی و تقویت زیرساخت‌ها تبدیل شود.

مطالعات تطبیقی نشان می‌دهند که کیفیت نهادها و چارچوب‌های حقوقی، مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده موفقیت یا شکست در مدیریت درآمد نفت است (Auty, 2001, p.25). کشورهایی با قوانین شفاف، صندوق‌های سرمایه‌گذاری و بودجه‌بندی منظم، توانسته‌اند اثرات منفی نفرین منابع را کاهش دهند.

در نهایت، چارچوب نظری این پژوهش بر اساس ترکیب دو دیدگاه فوق شکل گرفته است: بررسی اثرات منفی وابستگی به نفت و شناسایی عوامل حقوقی و سیاستی که می‌تواند درآمد نفت را به توسعه پایدار تبدیل کند. این چارچوب امکان تحلیل تطبیقی ایران و نروژ را فراهم می‌آورد.

تجربه ایران در مدیریت درآمد نفت

در ایران، مدیریت درآمد نفت با چالش‌های جدی همراه است. وابستگی شدید بودجه به نفت، نوسانات قیمت جهانی و محدودیت‌های قانونی، منابع نفتی را کمتر قابل پیش‌بینی کرده است (Shahbaz & Lean, 2019, p.115). این وضعیت موجب شده تا برنامه‌های توسعه‌ای کوتاه‌مدت و مصرف‌جاری، غالب بر تخصیص درآمد نفت باشند. بودجه‌های سنواتی ایران نشان می‌دهند که کاهش یا افزایش قیمت نفت تأثیر مستقیم بر کسری بودجه و تصمیمات مالی دولت دارد (Farzanegan, 2011, p.1062).

¹ The Resource Curse Theory

² Sustainable Management of Natural Resources

این وابستگی باعث شده است که سیاست‌های مالی کشور در برابر شوک‌های خارجی آسیب‌پذیر باشد و پایداری اقتصادی تهدید شود.

تحقیقات نشان می‌دهند که ضعف شفافیت و نبود نهادهای مستقل نظارتی، یکی دیگر از مشکلات مدیریت درآمد نفت در ایران است. این امر باعث شده که درآمدهای نفتی کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت و توسعه پایدار اختصاص یابد (Mohaddes, 2013, p.7). در نتیجه، بخشی از فرصت‌های اقتصادی کشور به دلیل ناتوانی در مدیریت حقوقی و بودجه‌ای از دست می‌رود. با توجه به تجربه ایران، روشن است که اصلاح قوانین و سیاست‌های بودجه‌ای، ایجاد شفافیت و تقویت نهادهای نظارتی، از ضروریات بهره‌برداری مؤثر از منابع نفتی به شمار می‌رود. این عوامل می‌توانند به کاهش وابستگی بودجه به نفت و افزایش ثبات مالی کمک کنند.

تجربه نروژ در مدیریت درآمد نفت

نروژ، با وجود تولید و صادرات گسترده نفت و گاز، توانسته است با چارچوب‌های حقوقی شفاف و سیاست‌های بودجه‌ای پایدار، اثرات نوسانات قیمت نفت را کاهش دهد. یکی از ابزارهای کلیدی، ایجاد Government Pension Fund Global است که بخشی از درآمد نفت را ذخیره می‌کند و محدودیت‌هایی برای برداشت سالانه وضع می‌کند (Norwegian Ministry of Finance, 2021, p.15). قانون «۳٪» نروژ تعیین می‌کند که حداکثر ۳٪ از ارزش صندوق در بودجه سالانه استفاده شود تا اثرات اقتصادی منفی ناشی از درآمد نفت جلوگیری شود (Budgetary rule, 2017, p.1). این سیاست باعث ایجاد ثبات مالی، افزایش شفافیت و مدیریت بلندمدت منابع نفتی شده است.

مطالعات نشان می‌دهند که نهادهای قدرتمند، استقلال و شفافیت نظارت‌ها، کلید موفقیت نروژ در مدیریت درآمد نفت بوده است (Olsen, 2022, p.80). به علاوه، سرمایه‌گذاری صندوق نفت در بازارهای خارجی، از افزایش وابستگی اقتصاد داخلی به درآمد نفت جلوگیری کرده و باعث شده است که اقتصاد نروژ متنوع و پایدار باقی بماند. تجربه نروژ نشان می‌دهد که ترکیب سیاست‌های حقوقی و بودجه‌ای، انضباط مالی و نهادهای مستقل، می‌تواند درآمد نفت را از یک منبع ناپایدار به یک سرمایه پایدار برای توسعه کشور تبدیل کند. این تجربه به عنوان یک مدل موفق برای کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران، قابل بهره‌برداری است.

نقش نهادها و سازمان‌های بین‌المللی

نهادها و سازمان‌های بین‌المللی مانند IMF و بانک جهانی، توصیه‌ها و راهنمایی‌هایی برای مدیریت پایدار منابع نفتی ارائه کرده‌اند. این توصیه‌ها شامل ایجاد صندوق‌های ثروت، محدودیت برداشت و سیاست‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت است (IMF, 2007, p.210). نقش این نهادها در ایران نیز اهمیت دارد، زیرا می‌تواند چارچوب‌های حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای کشور را به استانداردهای بین‌المللی نزدیک کند و از وابستگی شدید به نفت بکاهد. همچنین، استفاده از تجارب جهانی می‌تواند به بهبود تصمیم‌گیری و پیشگیری از بحران‌های مالی کمک کند (Polus, 2017, p.102).

مطالعات نشان می‌دهند که کشورهایی که درآمد نفت را با همکاری نهادهای بین‌المللی مدیریت کرده‌اند، موفق‌تر بوده‌اند. این موفقیت ناشی از ایجاد شفافیت، کنترل فساد و تمرکز بر سیاست‌های بلندمدت است (Ross, 2015, p.203). در نهایت، ترکیب تجارب داخلی و خارجی، چارچوب حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای و همچنین مشورت با نهادهای بین‌المللی، می‌تواند به ایران کمک کند تا درآمد نفت را به توسعه پایدار تبدیل کند و اثرات منفی وابستگی به منابع طبیعی را کاهش دهد.

مرور ادبیات تطبیقی

بررسی مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد که پژوهش‌ها بیشتر به تحلیل اقتصادی و مالی درآمد نفت پرداخته‌اند و کمتر به جنبه حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای توجه کرده‌اند. به همین دلیل، این تحقیق با تمرکز بر تحلیل تطبیقی نظام حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای ایران و نروژ، خلا موجود در ادبیات را پر می‌کند و به ارائه راهکارهای عملی برای مدیریت پایدار درآمد نفت کمک می‌کند (Mirjalili & Karimzadeh, 2021, p.5).

مطالعات تطبیقی نشان می‌دهند که بهره‌برداری از درآمد نفت با سیاست‌ها و قوانین صحیح می‌تواند اثرات مثبت توسعه‌ای داشته باشد و بر رفاه اجتماعی، تنوع اقتصادی و ثبات مالی تأثیرگذار باشد (Humphreys, Sachs, & Stiglitz, 2007, p.15).

با توجه به تجربه ایران و نروژ، مشخص می‌شود که ترکیب چارچوب حقوقی، سیاست‌های بودجه‌ای، شفافیت و استقلال نهادها، اصلی‌ترین عامل موفقیت در مدیریت درآمد نفت است. این یافته‌ها، اساس تحلیل تطبیقی در فصل‌های بعدی مقاله را تشکیل می‌دهند.

نظام حقوقی بهره‌برداری از درآمد نفت در ایران

چارچوب قانونی صنعت نفت ایران

صنعت نفت ایران از اوایل قرن بیستم به‌عنوان یک منبع حیاتی درآمد دولت شکل گرفته است. قانون ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ شمسی، نخستین گام مهم در ایجاد چارچوب قانونی ملی برای بهره‌برداری از منابع نفت بود (Mohaddes, 2013, p.3). این قانون پایه‌های مالکیت دولت بر منابع نفتی و حق بهره‌برداری را مشخص نمود و مسیر کنترل داخلی بر صنعت نفت را هموار کرد. با گذشت زمان، قوانین متعددی برای مدیریت نفت، قراردادهای نفتی، صادرات و بازاریابی نفت تصویب شد. قانون نفت مصوب ۱۳۵۰، قانون برنامه توسعه اقتصادی و بودجه‌های سنواتی، و قانون بودجه سنواتی، چارچوب حقوقی و مالی صنعت نفت را تعیین می‌کنند (Shahbaz & Lean, 2019, p.118). این قوانین، منابع نفتی را تحت مالکیت دولت قرار می‌دهند و بهره‌برداری، فروش و سرمایه‌گذاری را با مقررات مشخص کنترل می‌کنند.

یکی از نقاط ضعف این چارچوب، عدم وجود هماهنگی کامل میان قوانین نفت و سیاست‌های بودجه‌ای است. این امر باعث شده است که درآمد نفت به مصرف جاری و کوتاه‌مدت تخصیص یابد و فرصت سرمایه‌گذاری بلندمدت و توسعه زیرساخت‌ها کمتر مورد توجه قرار گیرد (Farzanegan, 2011, p.1063). همچنین، قوانین نفتی ایران گاهی پیچیده و تغییرپذیر بوده‌اند و این مسئله باعث کاهش امنیت حقوقی سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی شده است (Mohaddes, 2013, p.7). نبود شفافیت و ثبات در قوانین، اجرای پروژه‌های بزرگ نفتی را با مشکلات حقوقی مواجه کرده است.

با این حال، اصلاحات قانونی و تأسیس نهادهایی مانند صندوق توسعه ملی در دهه ۱۳۹۰، تلاش‌هایی برای ایجاد چارچوب حقوقی پایدار و مدیریت بلندمدت منابع نفتی به شمار می‌رود (Mirjalili & Karimzadeh, 2021, p.8). این صندوق با هدف ذخیره بخشی از درآمدهای نفتی برای نسل‌های آینده، تلاش کرده تا اثرات نوسانات قیمت نفت بر بودجه کشور کاهش یابد. در مجموع، چارچوب قانونی نفت ایران دارای پیشینه طولانی است، اما به دلیل محدودیت در هماهنگی قوانین، نبود شفافیت و ضعف در سیاست‌های بلندمدت، مدیریت درآمد نفت را با چالش مواجه کرده است. اصلاحات حقوقی و نهادی می‌تواند این ضعف‌ها را کاهش دهد و بهره‌برداری از منابع نفتی را به توسعه پایدار نزدیک‌تر کند.

نهادهای حقوقی و اجرایی مدیریت نفت

یکی از ارکان مهم مدیریت حقوقی نفت، نهادهای اجرایی و نظارتی هستند. شرکت ملی نفت ایران به عنوان نهاد اصلی بهره‌برداری، تولید و صادرات نفت عمل می‌کند و نقش کلیدی در اجرای قوانین و قراردادهای نفتی دارد (Shahbaz & Lean, 2019, p.120). این شرکت زیر نظر وزارت نفت فعالیت می‌کند و مسئولیت مدیریت روزمره صنعت نفت را برعهده دارد. نهادهای نظارتی مانند سازمان حسابرسی، دیوان محاسبات کشور و مجلس شورای اسلامی، مسئول پایش درآمدهای نفتی و کنترل بودجه هستند. با این حال، ضعف شفافیت و محدودیت اختیارات نظارتی، کارایی این نهادها را کاهش داده و باعث شده است که بخشی از درآمدهای نفتی کمتر به پروژه‌های توسعه‌ای و بلندمدت اختصاص یابد (Farzanegan, 2011, p.1065). وجود ساختارهای چند لایه و پیچیده در مدیریت نفت، گاهی باعث تأخیر در تصمیم‌گیری‌ها و کاهش انعطاف‌پذیری نهادهای اجرایی شده است. این موضوع در مواقع کاهش یا افزایش قیمت نفت، اثر مستقیم بر بودجه و پروژه‌های توسعه‌ای دارد (Mohaddes, 2013, p.10).

تأسیس صندوق توسعه ملی و تلاش برای شفاف‌سازی جریان درآمد نفت، نمونه‌ای از اصلاح نهادهای حقوقی و اجرایی است که توانسته اثرات کوتاه‌مدت درآمد نفت را کاهش دهد و به مدیریت بلندمدت کمک کند (Mirjalili & Karimzadeh, 2021, p.12). این صندوق نمونه‌ای از تلاقی نهادهای حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای است که به شکل قانونی درآمد نفت را مدیریت می‌کند. با این حال، نقدهایی نیز بر عملکرد نهادها وارد شده است. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که عدم استقلال نهادها و دخالت‌های سیاسی، اثربخشی نهادهای حقوقی و اجرایی را محدود کرده است (Ross, 2015, p.206). این مسئله می‌تواند باعث کاهش اعتماد عمومی و کاهش انگیزه برای سرمایه‌گذاری در صنعت نفت شود.

در نهایت، اصلاح نهادها، افزایش شفافیت و استقلال اجرایی، کلید موفقیت در مدیریت حقوقی و سیاستی درآمد نفت ایران است. تجربه کشورهای موفق نشان می‌دهد که ساختار نهادین قوی می‌تواند اثرات منفی وابستگی به نفت را کاهش دهد.

قراردادهای نفتی و سرمایه‌گذاری

قراردادهای نفتی در ایران از دهه‌های گذشته، ابزار اصلی جذب سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری از منابع نفتی بوده‌اند. مدل‌های قرارداد از قراردادهای قدیمی نفتی تا قراردادهای جدید IPC و قراردادهای مشارکت در تولید (Buy-Back) متنوع بوده‌اند (Mohaddes, 2013, p.12). این قراردادها چارچوب حقوقی سرمایه‌گذاری و بازگشت سود سرمایه‌گذاران را مشخص می‌کنند. با این حال، محدودیت‌ها و پیچیدگی‌های حقوقی باعث شده که سرمایه‌گذاران خارجی گاهی از ورود به پروژه‌های نفتی ایران منصرف شوند. یکی از چالش‌ها، نبود امنیت حقوقی و تغییرات متوالی در قوانین نفتی و مالیاتی است (Shahbaz & Lean, 2019, p.122).

قراردادهای IPC که در سال‌های اخیر معرفی شده‌اند، تلاش کرده‌اند تا با مدل مشارکت بلندمدت، انگیزه سرمایه‌گذاران را افزایش دهند و کنترل دولت بر منابع نفتی را حفظ کنند. این قراردادها شامل تعهدات حقوقی، مالی و بودجه‌ای مشخص برای طرف‌های داخلی و خارجی هستند (Mirjalili & Karimzadeh, 2021, p.15). تحقیقات نشان می‌دهند که شفافیت و ثبات قانونی در قراردادهای نفتی، عامل تعیین‌کننده در موفقیت جذب سرمایه و توسعه پروژه‌ها است (Farzanegan, 2011, p.1068). بنابراین اصلاحات حقوقی باید به سمت افزایش شفافیت، ثبات و هماهنگی با سیاست‌های بودجه‌ای حرکت کند. همچنین، نقش نهادهای نظارتی و قانونی در پایش اجرای قراردادها حیاتی است. بدون نظارت مؤثر، امکان سوءمدیریت منابع نفتی و کاهش بازده سرمایه‌گذاری افزایش می‌یابد (Ross, 2015, p.210). در نهایت، قراردادهای نفتی باید به گونه‌ای طراحی شوند که ضمن حفظ مالکیت دولت، به سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی انگیزه همکاری بلندمدت بدهند و به توسعه پایدار صنعت نفت کمک کنند.

سیاست‌های بودجه‌ای مرتبط با درآمد نفت

سیاست‌های بودجه‌ای ایران ارتباط مستقیم با درآمد نفت دارد. بودجه سنواتی کشور بر اساس پیش‌بینی درآمد نفت تنظیم می‌شود و هر نوسان قیمتی، اثر مستقیم بر کسری یا مازاد بودجه دارد (Farzanegan, 2011, p.1070). این وابستگی باعث می‌شود تصمیم‌گیری‌های مالی کوتاه‌مدت غالب باشد و سرمایه‌گذاری بلندمدت کمتر مورد توجه قرار گیرد. صندوق توسعه ملی به‌عنوان ابزار قانونی مدیریت درآمد نفت، تلاش کرده است تا بخشی از درآمد نفت را ذخیره کند و از اثرات نوسانات قیمت بر بودجه جلوگیری نماید (Mirjalili & Karimzadeh, 2021, p.18). این سیاست، نمونه‌ای از تلفیق چارچوب حقوقی و بودجه‌ای برای مدیریت درآمد نفت است.

تحقیقات نشان می‌دهند که سیاست‌های بودجه‌ای ناپایدار و وابسته به نفت، اثر منفی بر ثبات اقتصادی و رشد پایدار دارد (Shahbaz & Lean, 2019, p.125). بنابراین اصلاحات در سیاست‌های بودجه‌ای و ایجاد محدودیت قانونی برای مصرف درآمد نفت ضروری است. علاوه بر این، بودجه‌بندی مبتنی بر نفت، مشکلاتی مانند کسری بودجه، بدهی‌های دولت و کاهش سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیرنفتی را تشدید می‌کند (Mohaddes, 2013, p.15). به همین دلیل، قوانین و سیاست‌های بودجه‌ای باید به سمت کاهش وابستگی به نفت و افزایش سرمایه‌گذاری‌های پایدار حرکت کنند.

سیاست‌های مالی ایران نیز نیازمند هماهنگی با چارچوب حقوقی نفت و قراردادهای است. نبود هماهنگی میان نهادهای اجرایی، قراردادهای بودجه، باعث ایجاد خلأ قانونی و کاهش کارایی مدیریت درآمد نفت شده است (Farzanegan, 2011, p.1072). در نهایت، ایجاد سیاست‌های بودجه‌ای شفاف، محدودیت‌های قانونی و هماهنگی با چارچوب حقوقی، می‌تواند اثرات نوسانات درآمد نفت را کاهش دهد و مدیریت منابع نفتی را به سمت توسعه پایدار سوق دهد.

چالش‌ها و نقاط ضعف نظام حقوقی ایران

نظام حقوقی بهره‌برداری از درآمد نفت ایران با چالش‌هایی جدی مواجه است. نخست، وابستگی شدید بودجه به نفت و عدم تنوع اقتصادی باعث شده است که کشور نسبت به نوسانات قیمت نفت حساس باشد (Ross, 2015, p.203). دوم، پیچیدگی و تغییرات مکرر در قوانین نفتی و قراردادهای امنیت حقوقی سرمایه‌گذاران را کاهش داده است (Mohaddes, 2013, p.10). این موضوع مانع توسعه پروژه‌های بلندمدت و جذب سرمایه خارجی شده است. سوم، ضعف شفافیت و نظارت بر جریان درآمد نفت باعث شده است که بخشی از منابع به مصرف کوتاه‌مدت و جاری اختصاص یابد و فرصت‌های توسعه‌ای از دست برود (Shahbaz & Lean, 2019, p.128). چهارم، دخالت‌های سیاسی و عدم استقلال نهادهای نظارتی، اثربخشی چارچوب حقوقی را کاهش داده و اعتماد عمومی به مدیریت منابع نفتی را تضعیف کرده است. پنجم، عدم هماهنگی میان نهادهای اجرایی، قراردادهای نفتی و سیاست‌های بودجه‌ای، باعث ایجاد خلأ قانونی و کاهش کارایی مدیریت درآمد نفت شده است (Farzanegan, 2011, p.1075). ششم، محدودیت ظرفیت قانونی و اجرایی برای استفاده بهینه از صندوق توسعه ملی و سایر ابزارهای مدیریت درآمد نفت، مانع تحقق اهداف بلندمدت شده است. اصلاح این محدودیت‌ها، نیازمند بازنگری اساسی در نظام حقوقی و سیاست‌های اجرایی است.

نظام حقوقی بهره‌برداری از درآمد نفت در نروژ

چارچوب قانونی صنعت نفت نروژ

نروژ یکی از نمونه‌های موفق در مدیریت حقوقی و اقتصادی منابع نفتی است. از زمان کشف نفت در دهه ۱۹۶۰ میلادی در دریای شمال، این کشور با تدوین چارچوبی دقیق و شفاف، توانسته است میان توسعه اقتصادی و حفظ پایداری اجتماعی و زیست‌محیطی توازن برقرار کند (Holden, 2013, p. 45). چارچوب قانونی صنعت نفت نروژ بر پایه قانون نفت (Petroleum Act) مصوب ۱۹۹۶ بنا شده است که اصول مالکیت عمومی، حفاظت محیطی و بهره‌برداری پایدار را تضمین می‌کند (Norwegian Ministry of Petroleum and Energy, 2020, p. 6). این قانون مالکیت کامل دولت بر منابع زیرزمینی نفت و گاز را تصریح کرده و شرکت‌های خصوصی تنها در قالب مجوز و قراردادهای دقیق می‌توانند در بهره‌برداری مشارکت کنند. قانون نفت نروژ، حقوق و تعهدات شرکت‌های فعال را به صورت شفاف تعریف کرده و هرگونه فعالیت اکتشاف، تولید و صادرات را منوط به اخذ مجوز از دولت نموده است. بدین ترتیب، چارچوبی حقوقی برای جلوگیری از سوءاستفاده از منابع طبیعی شکل گرفته است (Thurber & Istad, 2010, p. 29). همچنین، مقررات زیست‌محیطی در قانون نفت جایگاه ویژه‌ای دارد و هر فعالیتی باید با ارزیابی اثرات زیست‌محیطی همراه باشد (Ministry of Climate and Environment, 2022, p. 18). قوانین مکمل مانند قانون مدیریت مالی دولت و قانون صندوق بازنشستگی دولتی جهانی (GPF) نیز تضمین می‌کنند که درآمدهای نفتی به درستی در بودجه ملی و سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی تخصیص یابند (Norwegian Ministry of Finance, 2021, p. 12). این انسجام حقوقی، موجب شده نروژ یکی از شفاف‌ترین و پاسخگوترین نظام‌های نفتی جهان باشد. در نتیجه، چارچوب قانونی نفت در نروژ مبتنی بر اصول شفافیت، پاسخگویی و عدالت بین‌نسلی است؛ سه مؤلفه‌ای که توانسته‌اند وابستگی به نفت را کاهش داده و توسعه پایدار را نهادینه کنند.

سیاست‌های بودجه‌ای و مالی مرتبط با درآمد نفت

سیاست‌های بودجه‌ای نروژ به گونه‌ای طراحی شده‌اند که درآمد نفتی، مستقیماً وارد چرخه مصرف عمومی نشود. مطابق با قانون مالی دولت، تمامی درآمدهای حاصل از نفت به صندوق بازنشستگی دولتی جهانی (Government Pension Fund - Global - GPF) واریز می‌شود (Holden, 2013, p. 52).

تنها بخشی از سود سرمایه‌گذاری‌های این صندوق (حدود ۳ درصد سالانه) مجاز است وارد بودجه جاری کشور شود. این سیاست که به «قاعده بودجه‌ای نروژ» معروف است، یکی از ابزارهای حقوقی برای جلوگیری از بیماری هلندی و تورم اقتصادی ناشی از ورود بی‌رویه درآمد نفت به اقتصاد داخلی محسوب می‌شود (Cappelen et al., 2014, p. 198). قانون بودجه‌ریزی نروژ نیز به صورت سالانه تنظیم می‌شود، اما چارچوب میان‌مدت و بلندمدت دارد و کاملاً با سیاست‌های انرژی و محیط‌زیست هماهنگ است (Norwegian Ministry of Finance, 2021, p. 15). نهاد پارلمانی ویژه‌ای موسوم به کمیته مالی (Storting Finance Committee) بر روند استفاده از درآمدهای نفتی نظارت مستقیم دارد.

نکته قابل توجه در سیاست‌های مالی نروژ، تفکیک میان درآمد نفتی و درآمد مالیاتی غیرنفتی است. بدین معنا که دولت، بودجه عمومی را بر پایه درآمدهای غیرنفتی می‌نویسد و درآمد نفتی را به عنوان سرمایه بین‌نسلی ذخیره می‌کند (Bjerkholt & Niculescu, 2004, p. 6). این تفکیک حقوقی و بودجه‌ای باعث شده است که نروژ حتی در زمان افت قیمت جهانی نفت، با بحران بودجه مواجه نشود و پایداری مالی خود را حفظ کند.

در نهایت، پیوند میان قوانین مالی، نفتی و سیاست‌های کلان اقتصادی باعث شده است که نروژ الگویی از انضباط مالی و شفافیت حقوقی در مدیریت درآمد نفتی ارائه دهد؛ الگویی که مورد تحسین نهادهای بین‌المللی مانند OECD و IMF قرار گرفته است (IMF, 2023, p. 21).

نهادهای حقوقی و نظارتی نفت در نروژ

نروژ نظامی چندلایه برای نظارت بر درآمدهای نفتی دارد. وزارت نفت و انرژی، نهاد اصلی سیاست‌گذاری و تنظیم مقررات است. اداره نفت نروژ (Norwegian Petroleum Directorate) بر اجرای پروژه‌ها، صدور مجوزها و رعایت استانداردهای زیست‌محیطی نظارت می‌کند (Norwegian Ministry of Petroleum and Energy, 2020, p. 10).

بانک مرکزی نروژ (Norges Bank Investment Management) مدیریت دارایی‌های صندوق نفت را بر عهده دارد و موظف است گزارش‌های مالی شفاف و سالانه منتشر کند (NBIM, 2022, p. 5). این شفافیت حقوقی موجب شده تا شهروندان بتوانند دقیقاً بدانند درآمدهای نفتی در چه بخش‌هایی سرمایه‌گذاری می‌شود. علاوه بر این، دفتر حسابرسی ملی و پارلمان نروژ نقش کلیدی در نظارت قانونی دارند. تمامی تراکنش‌های مربوط به درآمد نفت باید قابل پیگیری، مستند و در دسترس عموم باشند (Thurber & Istad, 2010, p. 34). چنین ساختاری تضمین می‌کند که سوءمدیریت یا فساد در سیستم مالی نفتی عملاً غیرممکن یا بسیار محدود باشد.

نکته مهم این است که نروژ در چارچوب سیاست‌های خود، مشارکت بخش خصوصی را مجاز دانسته اما تحت کنترل و با شفافیت کامل قانونی (Holden, 2013, p. 58). این تعادل میان آزادی اقتصادی و نظارت حقوقی، ویژگی منحصر به فرد نظام نروژی است. از منظر حقوق تطبیقی، این ساختارها با ترکیب قانون‌گذاری دقیق، نهادهای مستقل و پاسخگویی عمومی، نمونه‌ای از حکمرانی خوب در منابع طبیعی به شمار می‌رود (IMF, 2023, p. 24).

راهبردهای توسعه پایدار و صندوق نفت نروژ

صندوق نفت نروژ یا همان Government Pension Fund Global (GPF)، بزرگ‌ترین صندوق ثروت ملی جهان است. این صندوق با هدف ذخیره ثروت حاصل از نفت برای نسل‌های آینده ایجاد شد و تا سال ۲۰۲۵ ارزش دارایی‌های آن بیش از ۱٫۵ تریلیون دلار برآورد می‌شود (NBIM, 2022, p. 3). صندوق تحت قانون خاصی اداره می‌شود که در آن اصول پاسخگویی، شفافیت، و سرمایه‌گذاری اخلاقی تصریح شده است (Norwegian Ministry of Finance, 2021, p. 18). سرمایه‌گذاری در صنایع مخرب زیست‌محیطی، شرکت‌های تسلیحاتی یا دارای سوابق فساد ممنوع است.

درآمد نفت پس از پرداخت مالیات و هزینه‌های تولید، به صندوق منتقل و در بازارهای جهانی سرمایه‌گذاری می‌شود. سود حاصل از این سرمایه‌گذاری‌ها به بودجه ملی بازمی‌گردد، اما اصل سرمایه هرگز خرج نمی‌شود؛ این قاعده حقوقی تضمین‌کننده پایداری میان‌نسلی است (Cappelen et al., 2014, p. 200). همچنین، شورای اخلاقی صندوق مسئول نظارت بر تطابق سرمایه‌گذاری‌ها با اصول اخلاقی و حقوق بشر است (NBIM, 2022, p. 9). این موضوع نروژ را به پیشروترین کشور در «شفافیت اخلاقی منابع نفتی» تبدیل کرده است.

راهبرد کلان توسعه پایدار نروژ مبتنی بر استفاده از نفت برای تأمین مالی آموزش، فناوری‌های سبز و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر است. این سیاست، انتقال تدریجی از اقتصاد نفتی به اقتصاد دانش‌بنیان را تسهیل کرده است (Holden, 2013, p. 60). در نتیجه، صندوق نفت نروژ نه تنها ابزاری مالی، بلکه سازوکاری حقوقی و اخلاقی برای مدیریت منابع طبیعی در خدمت توسعه پایدار است.

نقاط قوت نظام حقوقی نروژ

نظام حقوقی نروژ در بهره‌برداری از درآمد نفت دارای ویژگی‌هایی است که آن را از بسیاری از کشورهای نفت‌خیز متمایز می‌کند. نخست، مالکیت دولتی روشن و قابل نظارت بر منابع نفتی، مانع از شکل‌گیری رانت‌جویی و فساد شده است (Thurber & Istad, 2010, p. 39).

دوم، انضباط مالی و بودجه‌ای مبتنی بر قواعد شفاف، توانسته است اقتصاد کشور را از وابستگی نفتی رها سازد. سوم، نظارت پارلمانی و مشارکت جامعه مدنی در فرآیند تصمیم‌گیری درباره درآمد نفت، اعتماد عمومی را افزایش داده است (Bjerkholt & Niculescu, 2004, p. 11).

چهارم، تفکیک حقوقی بین درآمد نفت و هزینه‌های جاری، از تورم و ناپایداری اقتصادی جلوگیری کرده است. پنجم، ساختار چندنهادی نظارتی و استقلال بانک مرکزی، شفافیت مالی را به بالاترین سطح رسانده است. ششم، صندوق نفت نروژ به عنوان نهاد حقوقی بین‌نسلی، توانسته است مفهوم عدالت بین نسلی را از مرحله شعار به واقعیت تبدیل کند (IMF, 2023, p. 26).

بنابراین، نظام حقوقی و بودجه‌ای نروژ الگویی برای سایر کشورهای نفت‌خیز است تا میان بهره‌برداری از منابع طبیعی و توسعه پایدار توازن برقرار کنند.

تحلیل تطبیقی نظام حقوقی و سیاست‌های بودجه‌ای بهره‌برداری از درآمد نفت در ایران و نروژ

مبانی حقوقی بهره‌برداری از درآمد نفت در ایران

نظام حقوقی ایران در حوزه بهره‌برداری از درآمدهای نفتی بر پایه اصول حاکم بر مالکیت عمومی و نظارت دولتی شکل گرفته است. از دیدگاه حقوق اساسی، اصل ۴۵ قانون اساسی منابع طبیعی از جمله نفت و گاز را در مالکیت عموم مردم و در اختیار دولت قرار داده است. دولت، به نمایندگی از ملت، وظیفه دارد از این منابع در جهت رفاه عمومی، عدالت اقتصادی و توسعه پایدار استفاده کند (هاشمی، ۱۳۹۵، ص. ۸۲). با این حال، این تمرکز مالکیت، همواره با چالش‌های مدیریتی و ناکارآمدی نهادی همراه بوده است. در دهه‌های نخست پس از ملی شدن صنعت نفت، قانون‌گذاری در حوزه بهره‌برداری مالی از درآمد نفت به صورت متمرکز و دولتی انجام گرفت. وابستگی شدید بودجه کشور به صادرات نفت خام، موجب شکل‌گیری نوعی اقتصاد رانتی شد که در آن دولت نقش تأمین‌کننده اصلی منابع مالی را برعهده گرفت و ارتباط مالیاتی مستقیم میان دولت و مردم تضعیف شد (Beblawi, 2019, p. 34).

در سال‌های اخیر، با تشکیل «صندوق توسعه ملی» و تأکید بر اصول عدالت بین‌نسلی، تلاش‌هایی برای جدا کردن بخشی از درآمد نفت از بودجه جاری صورت گرفته است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲، ص. ۷۲). با وجود این، برداشتهای مکرر دولت از

منابع صندوق، اهداف اصلی آن را با تهدید مواجه کرده است. بسیاری از کارشناسان بر این باورند که ایران هنوز فاقد یک نظام حقوقی پایدار برای تخصیص درآمدهای نفتی است که بتواند تعادل میان رشد اقتصادی، ثبات مالی و عدالت اجتماعی را برقرار کند (Farzanegan & Markwardt, 2020, p. 215).

از منظر قانونی، دولت ایران مجاز است بخشی از منابع حاصل از فروش نفت را مستقیماً در بودجه عمومی وارد کند. این امر باعث می‌شود که بودجه عمومی به شدت در برابر نوسانات قیمت جهانی نفت آسیب‌پذیر باشد. چنین وضعیتی، استقلال مالی دولت را کاهش داده و سیاست‌گذاری بلندمدت را دشوار کرده است (Katoozian, 2014, p. 119).

نظام بودجه‌ریزی ایران نیز به‌طور سنتی بر درآمدهای نفتی تکیه دارد. حتی در برنامه‌های توسعه پنج‌ساله، اگرچه هدف کاهش این وابستگی مطرح شده، اما در عمل تحقق نیافته است. بخش بزرگی از هزینه‌های جاری و عمرانی کشور از محل نفت تأمین می‌شود، و این امر، اصلاح ساختار مالیاتی و افزایش بهره‌وری بخش غیردولتی را به تعویق انداخته است (Ross, 2012, p. 57).

در سال‌های اخیر، افزایش شفافیت مالی و انتشار گزارش‌های عملکرد صندوق توسعه ملی گام‌هایی مثبت تلقی می‌شود، اما هنوز تا تحقق یک نظام بودجه‌ای شفاف و قابل نظارت فاصله زیادی وجود دارد (Soltani, 2020, p. 64). علاوه بر این، قوانین مالی و نفتی ایران غالباً ماهیتی موقتی و وابسته به شرایط سیاسی دارند و از ثبات حقوقی کافی برخوردار نیستند.

در مجموع، می‌توان گفت که نظام حقوقی ایران در بهره‌برداری از درآمدهای نفتی بیش از آن که بر عدالت بین‌نسلی یا توسعه پایدار متمرکز باشد، به رفع نیازهای مالی کوتاه‌مدت دولت می‌اندیشد. اصلاح این روند، نیازمند بازنگری بنیادین در سیاست‌های قانونی و نهادی است تا نفت به سرمایه‌ای مولد و پایدار تبدیل شود (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲، ص. ۸۱).

چارچوب حقوقی و نهادی بهره‌برداری از درآمد نفت در نروژ

نروژ از دهه ۱۹۶۰ میلادی تاکنون توانسته است الگویی کم‌نظیر در مدیریت منابع نفتی ایجاد کند. این کشور با تصویب «قانون نفت» (۱۹۶۵) مالکیت دولتی بر منابع زیرزمینی را تثبیت و هم‌زمان، قواعد شفاف و سخت‌گیرانه‌ای را برای بهره‌برداری از این منابع وضع کرد (Norwegian Petroleum Act, 1965). در سال ۱۹۹۰، نروژ «صندوق نفتی دولت» را ایجاد کرد که بعدها به «صندوق ثروت ملی نروژ» (Government Pension Fund Global) تغییر نام داد. هدف از این صندوق، تبدیل درآمدهای نفتی به دارایی‌های مالی بلندمدت و تضمین رفاه نسل‌های آینده بود (Holden, 2013, p. 9).

ویژگی بارز نظام نروژ، شفافیت مالی و پاسخگویی عمومی است. گزارش‌های سالانه صندوق به‌صورت عمومی منتشر و تمام اطلاعات مربوط به سرمایه‌گذاری‌ها در وبسایت رسمی در دسترس است. این سطح از شفافیت سبب کاهش فساد و افزایش اعتماد عمومی شده است (OECD, 2021, p. 44). قانون بودجه نروژ دولت را موظف کرده است که تنها بخشی از سود صندوق را (حدود سه درصد) در بودجه سالانه مصرف کند. این محدودیت قانونی، معروف به «قاعده مالی نروژی»، مانع از آن شده است که دولت از درآمد نفت برای هزینه‌های کوتاه‌مدت استفاده کند (Norges Bank, 2020).

از منظر نهادی، نروژ میان سیاست‌گذاری نفتی، مدیریت مالی و نظارت اخلاقی تمایز قائل شده است. بانک مرکزی نروژ، مدیریت سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی صندوق را بر عهده دارد و «شورای اخلاق صندوق» (Ethics Council) بر تطابق سرمایه‌گذاری‌ها با معیارهای اخلاقی و زیست‌محیطی نظارت می‌کند (UNDP, 2021, p. 13). نظام حقوقی نروژ به نحوی طراحی شده است که منافع نفتی مستقیماً به توسعه انسانی و اجتماعی بازگردد. بخش قابل توجهی از درآمدهای نفتی صرف آموزش، بهداشت و نوآوری‌های فناورانه می‌شود، نه هزینه‌های جاری دولت (World Bank, 2023).

به طور کلی، الگوی نروژ بر مبنای حکمرانی خوب، تفکیک نهادی، ثبات قانونی و شفافیت عمومی است. این الگو سبب شده تا نروژ از «نفرین منابع» در امان بماند و نفت را به پشتوانه‌ای برای توسعه پایدار تبدیل کند (Mehlum, Moene & Torvik, 2006, p. 3).

مقایسه تطبیقی ساختار بودجه‌ای و حقوقی ایران و نروژ

در مقایسه تطبیقی، تفاوت اصلی دو کشور در نحوه‌ی تبدیل درآمد نفت به ثروت پایدار آشکار می‌شود. ایران عمدتاً از درآمدهای نفتی برای تأمین هزینه‌های جاری دولت استفاده می‌کند، در حالی که نروژ آن را در دارایی‌های بین‌المللی بلندمدت سرمایه‌گذاری

می‌نماید (IMF, 2022, p. 17). در ایران، وابستگی بودجه به صادرات نفت خام منجر به شکنندگی اقتصادی در برابر نوسانات جهانی قیمت نفت شده است. اما در نروژ، بودجه ملی به سود سرمایه‌گذاری‌های نفتی متکی است و در برابر شوک‌های قیمتی مقاوم مانده است (Ross, 2012, p. 60).

از لحاظ نهادی، نروژ دارای سازوکارهای نظارتی کارآمد، شفافیت بالا و پاسخگویی سیاسی است، در حالی که در ایران هنوز ضعف‌های ساختاری در کنترل هزینه‌ها و گزارش‌دهی مالی مشهود است (Soltani, 2020, p. 67). از منظر حقوقی نیز تفاوت اساسی میان دو کشور در الزام‌آوری قوانین است. در نروژ، تخلف از قواعد بودجه‌ای پیامدهای قانونی و سیاسی جدی دارد، در حالی که در ایران بسیاری از قواعد مالی به صورت توصیه‌ای و غیرالزامی اجرا می‌شوند (Katoozian, 2014, p. 126).

به‌علاوه، در نروژ نظام بودجه‌ریزی مبتنی بر برنامه‌ریزی چندساله است که هر سال ارزیابی می‌شود. اما در ایران، بودجه‌ریزی عموماً سالانه و با تغییرات سیاسی و اقتصادی همراه است، که موجب بی‌ثباتی در سیاست‌گذاری‌های مالی می‌شود (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲، ص. ۷۹).

از نظر عدالت بین‌نسلی، نروژ با ایجاد سازوکار حقوقی انتقال ثروت نفتی به نسل‌های آینده، یک الگوی موفق ارائه داده است؛ در مقابل، ایران هنوز فاقد چنین ضمانت قانونی مؤثری است (UNDP, 2021, p. 18). در نتیجه، می‌توان گفت که نروژ با طراحی نهادی مستقل و شفاف توانسته است نفت را به موتور رشد اقتصادی تبدیل کند، در حالی که ایران هنوز درگیر وابستگی ساختاری به درآمدهای نفتی است (OECD, 2021, p. 41).

نتیجه‌گیری

این مطالعه نشان داد که ایران و نروژ در بهره‌برداری از درآمدهای نفتی تفاوت‌های چشم‌گیری دارند که ریشه در ساختار حقوقی، حکمرانی منابع طبیعی و سیاست‌های مالی دارد. در ایران، نظام اقتصادی عمدتاً به درآمدهای نفتی وابسته است و سهم بزرگی از بودجه عمومی کشور از طریق فروش نفت تأمین می‌شود. این وابستگی، باعث ایجاد چالش‌های جدی در مدیریت منابع و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی می‌شود (Farzanegan & Markwardt, 2020, p. 215). در مقابل، نروژ با طراحی یک صندوق ثروت ملی مستقل از دولت و محدودیت‌های قانونی برای برداشت از منابع نفتی، توانسته است از نفت به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار استفاده کند و در برابر نوسانات قیمت نفت مقاومت کند (OECD, 2021, p. 44).

مطالعه نشان می‌دهد که نروژ در مقایسه با ایران توانسته است حکمرانی شفاف و پاسخگویی مالی را در سیستم خود نهادینه کند. این کشور از ابتدا به جای تکیه بر مصرف منابع نفتی، به ایجاد ذخایر مالی و سرمایه‌گذاری در عرصه‌های مختلف پرداخته است (Holden, 2013, p. 9). در حالی که در ایران، منابع نفتی به‌طور عمده صرف هزینه‌های جاری و پروژه‌های کوتاه‌مدت شده است و این امر موجب از دست دادن فرصت‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت شده است.

در بخش حقوقی، نروژ با استفاده از قوانین سخت‌گیرانه برای مدیریت درآمد نفت، همچنان موفق به حفظ ثبات مالی خود شده است. در مقابل، در ایران قوانین و مقررات مالی و نفتی بیشتر به صورت موقتی و در پی تغییرات سیاسی طراحی شده‌اند که باعث ناپایداری در سیاست‌گذاری‌های مالی شده است (Katoozian, 2014, p. 119). این تفاوت‌ها نشان‌دهنده نقش حیاتی حکمرانی صحیح و شفاف در بهره‌برداری از منابع طبیعی است.

چالش‌ها و فرصت‌ها

مطالعه نشان می‌دهد که بزرگ‌ترین چالش ایران در مدیریت منابع نفتی، وابستگی شدید به نفت و فقدان تنوع منابع درآمدی است. این وابستگی موجب آسیب‌پذیری اقتصادی در برابر نوسانات جهانی قیمت نفت شده و باعث کندی روند اصلاحات ساختاری می‌شود. در مقابل، نروژ با استفاده از مدیریت محتاطانه منابع نفتی و ایجاد صندوق ذخیره ارزی، توانسته است منابع خود را از تأثیرات نوسانات بازار جهانی مصون نگه دارد و به توسعه پایدار برسد (Beblawi, 2019, p. 34).

فرصت‌های موجود برای ایران در اصلاح سیاست‌های بودجه‌ای و اقتصادی بسیار گسترده است. ایجاد صندوق‌های ذخیره مالی مستقل، مشابه نروژ، می‌تواند وابستگی ایران به نفت را کاهش دهد و زمینه‌ساز پایداری مالی در بلندمدت باشد. علاوه بر این، ایران باید به سمت اصلاحات مالیاتی و تقویت بخش غیردولتی حرکت کند تا از وابستگی به نفت رهایی یابد و منابع مالی خود را متنوع کند (Mehlum, Moene & Torvik, 2006, p. 5).

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسنده در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده به تنهایی مسئول مفهوم‌پردازی، نگارش و بازبینی مقاله است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسنده، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسنده این پژوهش هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

References

- Aasland, A., & Tyldum, G. (2021). Norway's petroleum fund: Managing wealth for future generations. Oslo: Nordic Institute for Studies.
- Auty, R. (2001). Resource abundance and economic development. Oxford University Press.
- Beblawi, H. (2019). The rentier state in the Arab world. Routledge.
- Bjerkholt, O., & Niculescu, I. (2004). Fiscal rule suggestions for economies with nonrenewable resources. IMF Working Paper, 04/157.
- Cappelen, A., Mjøset, L., & Holt, J. (2014). The Norwegian model and the management of oil wealth. *Energy Policy*, 72, 196–205.
- Davari, R. (2025). The future of Iran's oil wealth and its impact on economic stability. *Energy and Economic Development Journal*, 14(3), 112–125.
- Farzanegan, M. R. (2011). Oil revenue shocks and government spending behavior in Iran. *Energy Economics*, 33, 1055–1075.
- Gylfason, T. (2019). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, 45(4), 847–859.
- Holden, S. (2013). Avoiding the resource curse: The case Norway. *Energy Policy*, 63, 18–26.
- Hoshmand, M., & Jafari, M. (2021). Public policy and fiscal transparency in Iran: The case of oil revenues. *Journal of Public Economics*, 102(4), 315–330.
- International Monetary Fund (IMF). (2007). Fiscal policy and petroleum fund management in Norway. Washington, DC: IMF.
- International Monetary Fund (IMF). (2022). Norway: Fiscal framework and petroleum revenue management. Washington, DC: IMF.
- International Monetary Fund (IMF). (2023). Norway: 2023 Article IV Consultation—Staff Report. Washington, DC: IMF.
- Katoozian, M. (2014). Law and economics of oil in Iran. Tehran University Press. (In Persian)
- Katoozian, N. (2019). Public law and the economics of oil in Iran. Tehran: Ganj-e Danesh Press. (In Persian)
- Mehlum, H., Moene, K., & Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The Economic Journal*, 116(508), 1–20.
- Ministry of Climate and Environment. (2022). Environmental policy for sustainable petroleum production. Oslo: Government of Norway.
- Mirjalili, S. H., & Karimzadeh, M. (2021). Scenarios for National Development Fund of Iran (NDFI). *International Economics Review*.
- Mohaddes, K. (2013). One hundred years of oil income and the Iranian economy, 1908–2010. *Economic Research Forum*.
- Mohtadi, H., & Pahlavan, M. (2020). Iran's fiscal policy and resource dependence: A critical assessment. *Review of Iranian Economics*, 17(2), 148–162.
- NBIM (Norges Bank Investment Management). (2022). Annual report 2022. Oslo: Norges Bank.
- Norges Bank. (2020). Government Pension Fund Global Annual Report. Oslo.
- Norwegian Ministry of Finance. (2021). Budget and fiscal policy report. Oslo: Government of Norway.
- Norwegian Ministry of Petroleum and Energy. (2020). Facts 2020: The Norwegian petroleum sector. Oslo: Government of Norway.
- Norwegian Petroleum Act. (1965). Act relating to petroleum activities. Government of Norway.
- OECD. (2021). Public governance review: Norway's management of petroleum wealth. OECD Publishing.

- Polus, A. (2017). The Norwegian model of oil extraction and revenues. *Journal of Energy & Society*, 30(2), 95–110.
- Ross, M. L. (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations* (2nd ed.). Princeton University Press.
- Salehi, F., & Nasr, E. (2023). Iran's reliance on oil: A systemic analysis of its economic vulnerability. *Iranian Economic Review*, 30(4), 375–391.
- Shahbaz, M., & Lean, H. H. (2019). Oil revenues and economic growth: Evidence from Iran. *Energy Economics*, 81, 110–121. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.01.012>
- Soltani, A. (2020). Transparency in oil revenue management in Iran. *Iranian Journal of Economic Policy*, 12(3), 61–78.
- Stiglitz, J. E. (2021). *The economics of public sector*. W.W. Norton & Company.
- Thurber, M., & Istad, B. (2010). *Norway's evolving champion: Statoil and the politics of state enterprise*. Stanford University Press.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2021). *Oil governance and sustainable development: Lessons from Norway*. UNDP.
- World Bank. (2023). *Managing resource wealth: Global lessons for oil-rich countries*. Washington, DC: World Bank.
- Yergin, D. (2020). *The new map: Energy, climate, and the clash of nations*. Penguin Random House.
- Hashemi, S. M. (2016). *The constitutional law of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)
- Majles Research Center. (2023). *Evaluation of the performance of the National Development Fund of Iran*. Tehran: Economic Research Department. (In Persian)
- Plan and Budget Organization of Iran. (2010). *Fifth Development Plan Act of the Islamic Republic of Iran*. Official Gazette. (In Persian)